

DİNLER TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI/1

Dinler Tarihi Araştırmaları-I

(Sempozyum: 08-09 Kasım 1996, Ankara)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	61203
Tas. No:	209 DİN.T

ANKARA
1998

KAZAN BÖLGESİNDE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Arş. Gör. İbrahim MARAŞ(*)

I. KAZAN'IN ELE GEÇİRİLMESİ VE CEBRİ HİRİSTİYANLAŞTIRMA

Ruslar, X. asrın sonlarında, 988'de, Bizans'ın tesiriyle, ortodoksluğun slav kolunu teşkil etmeye başlamıştır. Dönemin Kiyef kinyazı (prensi) I. Vladimir (978-1015) ortodoksluğu resmî din olarak kabul etmiş ve Rus Kilisesi İstanbul patriğine bağlı bir metropolitlik olmuştur.⁽¹⁾ İşte bu tarihten itibaren Rusya'da zorla hıristiyanlaştırma ve ruslaştırma faaliyeti başlamıştır. Nitekim tarihi kaynaklar Rusların hıristiyanlığı kabul etmesiyle birlikte, Bizansın da etkisiyle, alfabe ve yazı diline sahip olduklarını, çeşitli kavimlerden oluşan ahaliyi zorla hıristiyanlaştırdıklarını ve ancak bu suretle Rus milletinin, Rus kültürünün teşekkül etmeye başladığını belirtir.⁽²⁾

Ortodoks Rusların gerek hıristiyanlıktan önce, gerekse hıristiyanlıktan sonraki dönemlerde en çok münasebette bulunduğu kavimlerden biri ve belki de en önemlisi Türkler olmuştur. Bazen birtakım Türk kavimlerini hakimiyeti altında bulunduran Ruslar, uzun bir dönem Altınordu'nun hakimiyetinde kalmıştır (yaklaşık iki asır - 13-15. asırlar). Moskova Velikorus (Büyük Rus) devletinin 1462'de kuruluşundan itibaren Türkleri tekrar hakimiyeti altına alan Ruslar Altınorda'nın tamamen yıkılmasından sonra yavaş yavaş bütün Türk bölgelerini ele geçirmiştir. Bu istilanın ilk adımı ise Kazan Hanlığı'nın 1552'de ele geçirilmesidir.

1552'de Kazan Hanlığı'nı ele geçiren Korkunç İvan (IV. İvan) (1547-1584) ilk büyük adımı atmış ve hıristiyanlaştırma, ruslaştırma faaliyetine de girişmiştir.⁽³⁾ Bu, misyonerlik hareketinin öncüsü olarak 1555'de Kazan'da ortodoks başpiskoposluğu kurulmuş ve piskopos olarak Guri isimli bir misyoner tayin edilmiştir. Yanında German ve Tatarca bilen Varsonofi isimdeki yardımcıları da olan Guri'nin amacı Tatar, Çuvaş, Çirmiş... halklarını hıristiyanlaştırmak ve ruslaştırmaktır.⁽⁴⁾ Rus misyonerlik tarihinde bu iki terim

(*) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Araştırma Görevlisi

(1) Kurat, A. Nîmet, Rusya Tarihi, Ankara 1948, s., 29-30.

(2) Kurat, A.N., a.g.e., s. 29-30, 31-33.

(3) Abeşi, Hasan Atâ, Misyanirlik Hareketi Turında, Ufa, 1910 (?), El yazma eser, Kazan Devlet Üniversitesi, Lobacevski Fennî Kütüphanesi, 1059 T., Varak 3 (b).

(4) Abeşi, H. A. a.g.y., 3 (b); Grigoryev, A.P., "Urus Bolmagan Halklarını Hıristiyanlaştıru-Çarizmin Milli Kolonyal Siyaseti", Tatarcaya Çev. R. Rahman, İdil dergisi, No.6, Kazan 1991, s.40.

hep birlikte anılagelmiş ve birlikte gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (kristit ve abrusit). Guri, Kazan'da ilk olarak üç manastır ve bunların içinde üç okul açtırmıştır. (Yıladağı, Priabrajinski ve Züye kalesi Manastırları). Bu okullar görünüşte dinden çıkmış Tatar, Çuvaş, Çirmiş, vb. leri için açılmış olsa da, müslüman Tatar çocukları ya zorla, ya gizlice kaçınılmak ve aldatılmak suretiyle burada okutulmaya çalışılmıştır. Bu duruma oldukça sık rastlandığından müslümanlar sözkonusu manastırlara, özellikle Yılandığı Manastırı'na birkaç defa, çocuklarını kurtarmak için, hücum dahi etmişlerdir. Bu yüzden de manastır kale şekline getirilmiştir.⁽⁵⁾ Piskopos Guri, bu faaliyetlerinde hükümetten birçok destek de almıştır. Nitekim o dönemde hükümetten gelen bir fermanda; din değiştirenlere ziyafet çekmek, suçlarını affetmek, bizzat piskoposun huzurunda sık sık yemeğe çağırarak, vergiden muaf tutmak, münbit araziler vermek... gibi birçok imtiyazlar verilmesi istenmiştir.⁽⁶⁾

Korkunç İvan döneminin en sık uygulanan ve ondan sonra da devamlı uygulanacak olan yöntemlerinden birisi de; hıristiyanlığı kabul etmeyenlerin mal ve mülklerini ellerinden alıp vatanlarından uzaklaştırmaktı. Bunlar arasında hıristiyan olanlara emlakleri tekrar geri veriliyor, hatta bir kısım Tatar mirzalarına dvoryanlık (zadeganlık) rütbesi takılıyordu.⁽⁷⁾ Vatanlarından uzaklaştırılanlar için şehir dışında "biste" denilen varoşlar oluşturuluyor, bunların şehirdeki cami, medrese ve mektepleri yıkılıyordu. Yeni yerlerinde ise tekrar yapmalarına izin verilmiyordu. Boşalan şehirlere de Rus ve hıristiyan nüfus doldurularak, nüfus dengesi müslüman Türklerin aleyhine bozuluyordu.⁽⁸⁾

Bu şiddetli muameleye gayrı Rus unsurlar içinde en sert, belki de tek, cevabı müslümanlar vermiş, bütün ağır şartlara mukavemet edebilmişlerdir. Hatta Korkunç İvan'dan hemen sonra I. Fedor İvanoviç (1584-1598) döneminde yeni mescitler bina etmeye ve görünüşte hıristiyanlığı kabul edenler de tekrar müslümanlığa dönmeğe başlamışlardır.⁽⁹⁾ Dönemin başpiskoposu Germagin bunun üzerine 1593'te Çara şikayette bulunup şöyle yakınmaktaydı: "Onlar (evvelde müslüman olup sonra ne yolla olursa olsun hıristiyan olanlar) hıristiyan dininden tamamen döndüler. Sadece bu değil,

(5) Abeşi, H.A., a.g.y., 4(a)-4(b).

(6) Abeşi, a.g.y., 4(a); Grigoryev, a.g.m., s.40; Taymas, A. Battal, Kazan Türkleri, Ank. 1966, s. 53-54.

(7) İbrahim, Abdürreşid, Çoban Yıldızı, St. Petersburg, 1907, s. 12-13 (A. İbrahim Hıristiyan olmayıp vatanından uzaklaşan sülalelere ve Hıristiyanlaşan sülalelere bazı örnekler de vermektedir).

(8) Grigoryev, a.g.m., 39.

(9) Abeşi, a.g.y., 4(b).

belki müslümanların yanında hizmet etmekte olan Ruslar da müslüman dine giriyorlar. Kazan'ın alınmasından bu yana kırk yıldır Tatar bistelerinde (varoşlarında) müslümanlar mescid bina edemiyordu, şimdi mescidler de bina ediyorlar.”⁽¹⁰⁾

Germagin'in bu şikayeti neticesinde I. Fedor İvanoviç Kazan voyvodaları İvan Mihailoviç Varatinskiy ile Afanasiy İvanoviç Vyazemski'ye yolladığı 18 Temmuz 1593 tarihli fermanla “Kazan'da yeni hıristiyanlaştırılan Tatarlar için kiliseli özel mahalleler oluşturulmasını, bunların müslüman Tatarlardan, yine hıristiyanlığı kabul etmeyen Mordova, Çuvaş, Çirmiş ve Arlardan ayrılmasını, mescidleri yıkmak için çalışılmasını, Rusların Tatarlarda, Almanlarda ve başkalarında hizmette bulunmalarına meydan verilmemesini, yeni hıristiyan olanların Ruslardan kız alıp vermesinin şart koşulmasını, bu tedbirlere uymayanların zindanlara atılmasını, gerekirse öldürülmesini”⁽¹¹⁾ emretmiştir.

Görüldüğü gibi Korkunç İvan dönemindeki tedbirler kısa bir aradan sonra yine gelmiş ve hıristiyanlaştırma, ruslaştırma faaliyeti Rusların “volast” dedikleri küçük idarî bölümler yapmaları güç ve kuvvet kullanmalarıyla devam ettirilmiştir. Bu tedbirlerle de müslümanlar üzerinde pek fazla etkili olmayan misyonerler, arkalarında çarın desteğini gördükleri için zaman zaman yumuşayan, azalan baskıların tekrar şiddetlenmesi için hükümete devamlı şikayette bulunmuşlardır. Bu şikayetlerde en çok payı mirzalar almış ve mirzaların, ellerinde (emniyelerinde) bulunan hıristiyanları müslümanlaştırdıkları iddia edilmiştir. Bu kez 17. asrın sonunda, Temmuz 1593 fermanına benzer bir buyruk Çar III. Fedor Alekseyeviç (1676-1682) tarafından çıkarılmıştır. 16 Mayıs 1681 tarihli fermana: “Hıristiyan olmayan mirzalardan hıristiyan kulların yaşadığı emniyeler alınıp, yerine Mordovalıların verilmesi, eğer mirzalar hıristiyan olursa ellerinden alınan emniyelerinin tekrar iadesi ve bu yeni hıristiyan mirzalara çeşitli imtiyazlar verilmesi...”⁽¹²⁾ emredilmiştir. Bunun için mirzalara bir ay müddet verilmiş,⁽¹³⁾ fermana belirtilen, hıristiyanlığı kabul eden mirzalara ellerinden alınanların tekrar iadesi konusu, sonradan “geri alınanların değil, boş yerlerin verilmesi”⁽¹⁴⁾ şeklindeki başka bir fermanla değiştirilmiştir.

(10) Abeşi, a.g.y., 4(b).

(11) Rahimov, Cemir, “Paşadan Ferman Kilgen...”, İdil, Kazan 1991, No:6, s.44; Abeşi, a.g.y., 4(b)-5(a); Taymas, A. Battal, a.g.e., S. 54-55; Grigoryev, a.g.m., s.40.

(12) Abeşi, a.g.y., 5(a)-5(b); Rahimov, Cemir, a.g.m., s. 45.

(13) Taymas, A.B., s.55.

(14) Rahimov, Cemir, a.g.m., s. 45.

Bu kadar baskıya ve bütün mallarının, emniyelerinin ellerinden alınmasına dayanamayan bazı mirzalar, kadınlar ve çocuklar Hıristiyanlığı kabul etmek zorunda kalmış, kabul etmeyenler başka yerlere hicret ettirilmiştir.. Hıristiyanlığı kabul edenlerin bir müddet sonra Türklüklerini de kaybedip ruslaştıkları belirtilmektedir.⁽¹⁵⁾ Bugün Rus aristokrasisinde bunlardan birçok örnekler vardır. Bu konuya mahsus kitaplar da yazılmıştır.⁽¹⁶⁾

Müslümanlar ve diğer gayrı rus kavimler üzerine yapılan baskılarda önemli rolü olmuş başpiskoposlardan biri de 1699-1724 yılları arasında görev yapmış olan Tihan'dır. Misyoner Tihan dönemin Çarı I. Petro (1696-1725)'ya şikayetname göndererek kendisinden öncekilerin geleneğini devam etmiştir. Tihan, gayrı ruslar için okul açmak, bu okula çocukları zorla almak konusunda Çardan ruhsat istemiş, ancak Çar Hıristiyan ruhanileri için okul açmaya ferman çıkarmıştır (1708). Fakat Tihan bu niyetinde ısrarla durup Kazan'da okul açmış ve otuz iki gayrı rus çocuğunu burada okutmuştur. Ancak 1709'da bu okul kapatılmıştır. I. Petro'nun bu iyi niyeti uzun sürmemiş, gerek bürokratların, gerekse kilisenin baskısıyla yeni kararlar çıkarılmıştır. 1722-1723 tarihli bu kararlarda; yeni Hıristiyan olanlardan üç yıl vergi almamak, bilakis onlara hazineден yardımda bulunmak ve mirzaların zorla Hıristiyanlaştırılması... gibi esaslar yer almıştır.⁽¹⁷⁾ Piskopos Tihan bunlara dayanarak 1723'de Hıristiyanlaşmış Kreşinler için tekrar bir okul açmış⁽¹⁸⁾ bu mektebe 1724'de 14 (ondört) Tatar, Çirmiş çocuğunu kaydetmiştir. 1724'de ölen Tihan'ın yerine geçen Piskopos Silopster de onun işlerini devam ettirerek on tane gayrı rus çocuğunu zorla, izinsiz olarak, alıp okutmuştur.⁽¹⁹⁾ Bu dönemde Kazan'da Duhovnaya Semyariya (Ruhani Koleji) de açılmıştır.⁽²⁰⁾ 1732'de piskopos olan İlariyon Rogalofski de Tihan'ın halefi olmuştur. Rogalofski, 1734'de Sinod'a, Hıristiyan olmuş ve Hıristiyan olmamış gayrı ruslar için dört okul açılması şartını koydurmuştur; 1735'de de bunların açılmasına izin çıkmıştır.

Piskopos İlariyon'ın yerine geçen Gavril döneminde bu okullara toplanan öğrenciler dağıtılmışsa da, Gavril çok fazla durmamış, onun yerine misyonerlerin en şiddetlilerinden "Aksak Karadon" lakaplı, Luka Kanaşeviç, piskopos olmuştur.⁽²¹⁾ Onun gelmesiyle durum eskisinden de kötü hale gel-

(15) Abeşi, a.g.y., 5 (b).

(16) Bkz. Halikov, A.H., 500 Russkih Familiy Bulgaro-Tatarskava Praishajdeniya-Bulgar-Tatar Çıkışlı 500 Rus Familyası, Kazan 1992; İbrahim, A., Çoban Yıldızı, s. 12-13.

(17) Abeşi, a.g.y., 6 (a)-6 (b).

(18) Grigoryev, a.g.m., s.41.

(19) Abeşi, a.g.y., 6 (b).

(20) Grigoryev, a.g.m. s. 41.

(21) Abeşi, a.g.y., 7 (a).

miş, Luka Kanaşeviç'in faaliyeti boyunca 536 mescitten 418'i onun tarafında yıkılmıştır.⁽²²⁾ Bu dönemde piskoposun kontrolü altında "misyoner cemiyeti" kurulmuş, Hıristiyanlaştırma faaliyeti için de "Yeni Kreşinler Bürosu"⁽²³⁾ açılmıştır. Misyoner cemiyeti reisliğine de Dimitri Siçnof getirilmiştir. Bu dönem, baskıların en çok olduğu, en çok rüşvet ve imtiyazın verildiği bir dönem haline gelmiştir. Bu Cebri Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma faaliyeti neticesinde binlerce müslüman ve diğer kavimlerden insanlar Hıristiyanlaştırılmıştır. Ancak bunların birçoğunun sadece görünüşte Hıristiyan oldukları da aşikardır. Hükümet her zaman uyguladığı zorunlu göç yöntemini bu dönemde de uygulamış, hatta yerlerinden çıkaramadıkları Kreşinler, çok az bir grup da olsalar o köydeki çoğunluk olan müslümanları göçe zorlamışlardır.⁽²⁴⁾ Ne yazık ki Kreşinlerin sözde Hıristiyan olanları, çocuklarının veya torunlarının tamamen Hıristiyanlaşmasını engelleyememişlerdir.

Misyoner Cemiyeti'nin faaliyetleri sonucunda iki yıl içinde on yedi bin kişinin Hıristiyanlaştığı kaynaklarda zikredilmektedir.⁽²⁵⁾ Lakin istenilen sonucu yine alamayan hükümet ve misyonerler dinlerinden çıkmayanları da resmî olarak Hıristiyan hesap etmişlerdir. Bu devirde 16 yıl içinde toplam 200.000 kişinin, müslümanlardan ise 3.600 kişinin Hıristiyanlığı kabul ettiği zikredilmektedir.⁽²⁶⁾

Luka Kanaseviç'in yaptığı insanlık dışı baskılar müslümanları çok zor durumda bırakmış bunun üzerine müslümanlar hükümete dilekçeler göndererek şikayette bulunmuşlardır. Bunlar arasında Hıristiyanlığı baskı ve işkenceyle kabul etmek zorunda kalıp, gerçekte müslüman olan bir müezzin ve bir tüccar Çar'a kadar gidip piskoposu şikayet etmişlerdir. Hatta oradan İstanbul'a geçip devrin Osmanlı sultanına durumu arzemişler sultan da Rusya hükümetinden fanatik misyonerlerin arzusuyla hareket etmemesini istemiştir.⁽²⁷⁾

II. KATERİNA DÖNEMİ VE YUMUŞAMA POLİTİKASI (1762-1796)

Bütün misyonerlik çabaların neticesinde müslümanlardan oldukça az bir gurubun Hıristiyan olmasının nedenlerini araştıran misyonerler, bunun se-

(22) Grigoryev, a.g.m., s.45; Abeşi, a.g.y., 8(b).

(23) Abeşi, a.g.y., 7(b); Grigoryev, a.g.m., s.41 (Grigoryev 1731'de kurulan bu teşkilatın isminin "Yeni kreşinler Komisyonu" olduğunun, bunun 1740'da "Yeni Kreşinler Bürosu" olarak isminin değiştirildiğini söyler.

(24) Abeşi, a.g.y., 8 (b).

(25) Abeşi, a.g.y., 8(a)

(26) Abeşi, a.g.y., 8(a).

(27) Abeşi, a.g.y., 10(b)

beplerini hem İslâm'ın akılcı ve hayata uygun bir din olmasında, hem de Müslüman alimlerin şahsî yapısı ve nüfuzunda görmüşlerdir.⁽²⁸⁾ İşte bu tesbitler onlar için yeni bir misyonerlik siyasetini gündeme getirmiştir. Önce Luka Kanaseviç görevden alınmış, sonra II. Katerina bu Cebri misyonerliğe son vermiştir.⁽²⁹⁾ Onunla başlayan yumuşama dönemi aslında ilmî misyonerliğin de başlangıcıdır. Bu dönem 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir.

Yumuşama döneminin en önemli olayı şüphesiz Rusya Müslümanları için 22 Eylül 1788 fermanıyla kurulan "Orenburskoe Muhammedanskoe Duhovnoye Sabraniye (Orenburg Muhammedi Ruhanî İdaresi)"dir. Merkezi Ufa'da olan ve Diniye Nezareti olarak da anılan bu teşkilat, müslümanlardan gelen bir istek doğrultusunda değil⁽³⁰⁾ tamamen II. Katerina'nın kendi isteğiyle açılmıştır. Bu fermanla bazı büyük şehirlerde cami ve medrese binasına da izin verilmiş, böylece müslümanlar kendi dinî teşkilatları altında, hükümetten izin almak kaydıyla, imamlar, mollalar, muallimler yetiştirmiştir. Esasında bu teşkilatın kurulmasındaki bir başka amaç, Osmanlı'nın Rusya müslümanlarına olan dinî ve siyasî tesirini ortadan kaldırmaktır.⁽³¹⁾

Diniye Nezareti ile müslümanlar tek kolda toplanmışlar, hükümetin müftü, kadı ve mollalara, daha doğrusu dine müdahalesine imkan sağlanmıştır. Bu ise, müslümanların alimlerine ve din görevlilerine olan hürmetini, güvenini sarsmaya başlamıştır. Böyle bir sonuç Rus hükümetinin ve misyonerlerin beklediği bir sonuçtur. Geriye dinin kendisini tahrif etmek kalıyordu ki, elbette bunu yapamayacaklarını biliyorlardı. Ancak bu dinî ve yerli halkın kültürünü veya onların bu dinle (İslâm'la) olan bağımlı tesbit için uzman misyonerlere ihtiyaç vardı. Nitekim bunun için 1798'de Kazan'da bu amaçla Duhounaya Akademiya (Ruhani Akademi) açılmıştır. Bu akademi ile birlikte yerli halkın dilinde, önceleri Arap harfleri, sonradan rus harfleri ile hıristiyan dinine ait kitaplar ve misyonerlikle ilgili çalışmalar basılmaya başlanmıştır⁽³²⁾. Bu yayım faaliyeti Bolşevik ihtilaline kadar devam etmiştir.

(28) Abeşi, a.g.y., 11(a).

(29) Abeşi, a.g.m., 11(a).

(30) İbrahim, Abdürreşid, Çoban Yıldızı, s.16-17.

(31) Grigoryev, a.g.m., s.42.

(32) Grigoryev, a.g.m., s.42-43.

III. İLMİNSKİ VE TİMOFİYEF

II. Aleksandr (1855-1881) dönemine kadar süren yumuşama politikası Kreşin Tatarlarından Vasili Timofiyef ile Kazan Ruhanî Akademisi'nde yetişen Nikolay İlminski'nin faaliyetleriyle tekrar eski cebri Hıristiyanlaştırma siyasetine çevrilmiştir. Timofiyef 1863'de Kazan Ruhanî Akademisi'ne Tatar, dili hocası olarak girmiş ve onun etkisiyle birçok Kreşin Tatar, çocuğunu onun yanına okutmaya getirmiştir. Bu iki şahıs Kazan'da Kreşinler için bir de okul açmışlar, bu okula yirmi Kreşin Tatar çocuğunu kaydettirmişlerdir.

Bu okulda dersler, İlminski'nin usûlüne göre, önce Tatar dilinde başlanacak, sonra tedricen rus diline doğru kaydırılacaktı. Ders olarak; Hıristiyan kutsal kitabı, dualar, mukaddes tarih, Tatar dilinde Rus harfi ile Hıristiyan dini ilmihali, hesap, coğrafya vb. okutulacaktı.⁽³³⁾

Kahire'de de eğitim görmüş olan İlminski, Tatarları cebren Hıristiyanlaştırmanın mümkün olmadığını bildiğinden bu dinî onlar arasında kendi dilleriyle yaymak istiyordu. İlminski, ilk etapta Kreşinlerin müslüman Tatarlarla bağlantısını kesmek istemiş, ikinci olarak da müslümanları Hıristiyanlaştırmayı düşünmüştür. 1870'de çıkan bir fermanla Rus-Tatar Mektepleri açılmasına, mektep ve medreselerde rusça sınıfları bulunmasına emir buyrularak İlminski hükümetçe desteklenmiştir.⁽³⁴⁾ Aynı dönemde 1867'de meşhur misyoner piskopos Guri anısına "Aziz Guri Kardeşlik Cemiyeti" isminde bir misyonerlik cemiyeti de kurulmuş ve bu cemiyette her din için misyonerler tayin edilerek birçok eserler yazılmıştır.⁽³⁵⁾

II. ve III. Aleksandr dönemlerindeki (1855-1894) bu faaliyetler yine müslümanlara pek fazla tesir etmemiştir. Çünkü, II. Katerina döneminde başlayan kısmî hürriyetten faydalanan müslümanlar bir hayli yol katetmişlerdir. Bu dönemde; Abdurrahim Otuz İmenî, Abdunnasır Kursavî, Şehabeddin Mercanî... gibi birçok alim yetiştiren bölgedeki Türkler, bir uyanış hamlesi içine girmişlerdir. Bu durum ise Rus otoritelerini rahatsız etmeye başlamıştır.

Nitekim bunu meşhur Radloff'un yazdığı raporlarda da görmekteyiz. Rus müsteşriklerinden Friedrich Wilhelm Radloff, Çarlık Rusyasının maarif müfettişi olarak bulunduğu Kazan ve Ufa'dan, 1872-1882 yılları arasında, Rus Maarif İdaresine yazdığı raporlarda Tatarların eğitim ve kültür açısından oldukça iyi durumda olduklarından bahsetmekte ve bu konuda hükümeti

(33) Abeşi, 11(a)-11(b).

(34) Grigoryev, a.g.m., s.43; Kurat, A. Nimet, Rusya Tarihi, s.359-361.

(35) Abeşi, a.g.y., 12(b)-13(a).

(36) Temir, Ahmet, "Fr. w. Radloff'un Kazan Raporları" Reşit Rahmeti Arat içinde, Ank. 1966, s.418-422.

uyarmaktadır. Gerçekte bir misyoner gibi çalışan Radloff, Nisan 1873 tarihli bir raporunda: "Tatar cemaatinin tahsil bakımından zararlı bir istikamet alabilecek halde olduğunu ve Dinî idare Merkezi (Diniye Nezareti)'nin İslâm dünyasının ayırıcı hareketlerini desteklediğini"⁽³⁶⁾ belirtmektedir. Radloff'un bu raporu, müslüman Türk halkının cahil kalması ve kendi dinleri hakkında yeterli malumatı olmaması gerektiği konusunda Rus yönetiminin fikriyatına ışık tutmaktadır. Radloff, bu "zararlı istikamet" in önlenmesi konusunda idarî tedbirlere başvurulmasını istemektedir. Ona göre, tahsil yoluyla bunu önlemek (yani Rus-Tatar okulları açmak veya İlimski metoduyla devam etmek) kesinlikle yeterli değildir. Onun önerdiği bazı teklifler de vardır. Meselâ, o, "mevcut camilerin azaltılması", "Diniye Nezareti'nin yeni baştan tanzimi"...⁽³⁷⁾ gibi hususları hemen ilk başta sıralamaktadır. Hasan Ata Abeşi de misyonerlerin 1898'de toplandıklarını ve müslümanları hıristiyanlaştıramamalarının temel sebebini "müslüman dinini okutma usûlünün" sağlamlığında gördüklerini belirtir.⁽³⁸⁾

19. Yüzyılda misyonerlik faaliyetlerinin hızı, biraz da Tatarlar arasındaki kültürel gelişmeyle paralel olarak, yavaş yavaş kesilmeye başlamıştır. Bu arada Rusya'daki siyasî karışıklıkların da bunda etkisinin olduğu muhtemeldir. Nitekim 1905'de Rusya'da Meşrutiyet ilân edildiğinde birçok Kreşin Tatar'ın müslümanlığa tekrar döndüğü ifade edilmektedir. A. İbrahim bu tarihte 40.000 kişinin müslümanlığa tekrar döndüğünü ifade eder.⁽³⁹⁾ Bu rakamın doğru veya doğruya en yakın rakam olduğunu, bir misyoner profesör olan Efim Malov'un, kendi el yazma hatıralarında, 30.000 Kreşin Tatarının, 1905'deki manifestonun ardından, müslüman sayılmalarını istediğini yazan bir Rus gazetesinden (Kazanskiy Telgraf, 9 Mayıs 1905) bahsettiği satırlarda görmekteyiz. Malov gazetenin bu haberi vermesini esefle karşılar ve "bu gönülsüz haberi halka söylemeye ne gerek var" diyerek⁽⁴⁰⁾ geride kalan Kreşinlere bu olayın örnek olmasından çekinir.

Gerek İlimski ve Timofiyef, gerekse E. Malov'un misyonerlikle ilgili faaliyetleri 19. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vurmuştur. İlimski'nin esas hedefi, İslâm kültürü ile Tatarlar arasına Rus ve Hıristiyan kültürünü sokmaktı. Bu yüzden o, Rus-Tatar okulu açılıp kısmen yerli dil, kısmen de Rusça öğretim ile bunun yapılabileceğini göstermeye çalışmıştır. Rus harfleri

(37) Temir, Ahmet, a.g.m., s.421.

(38) Abeşi, a.g.e., 13(b).

(39) İbrahim, Abdürreşit, a.g.e., s.39.

(40) Malov, Efim, "Sizden İman Bizden İmanal" Tatarcaya çev. M. Ahmetcanov, İdil, Kazan No.1/1996, s.64.

ile yeni bir Tatar alfabesi de ortaya çıkararak İlminski; 1863'lü yıllardan itibaren, İdil-Ural bölgesinde, Tatarlar ve bölgedeki diğer dinlerden olan Türk ve Rus asıllı gruplar için yüzden fazla okul açtırmıştır.⁽⁴¹⁾ Kısmen başarılı olan bu faaliyetler, müslümanların uyanışı sayesinde 1917'ye, hatta 1930'lu yıllara kadar etkisini pek fazla hissettirmemiştir.

Bolşevik Devrimi'ni müteakip misyonerliğin "Hıristiyanlaştırma" yönündeki eğilimi "dinsizleştirme" veya "dinden arındırma" şekline dönüşmüştür. "Ruslaştırma" faaliyeti ise kesintisiz devam etmiştir. Yaklaşık 70 yıl süren bu komünist dönemde müslüman kültürüne ait maddî ve manevî bütün izler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Yüzlerce Tatar alimi ve aydını çeşitli vesilelerle öldürülmüştür. Bolşevik dönemde İlminski'nin metodunun bazı temel prensipleri ve alfabesi de kullanılmıştır.⁽⁴²⁾

Bolşevik dönemde farklı tarihlerde verilen rakamlarda; 1926'da 101.447 vaftiz olmuş Tatar'dan, 1948'de de 130.000'den bahsedilmekte ve bu 130.000 Hıristiyan Tatarın Tataristan'da yaşadığı ifade edilmektedir.⁽⁴³⁾ Ancak bu rakamların bugünkü durumu hakkında kesin bilgiler yoktur.

IV. BUGÜNKÜ DURUM

Günümüzde İdil-Ural'da misyonerlik faaliyeti iyice artmıştır. Bu kez Hıristiyan misyonerlerin yanında, çeşitli Doğu dinlerine (Hind ve Çin) ait misyonerler ve kendilerini din gibi göstermeye çalışan Bahâiler bölgede faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Bunlar arasında Bahâilik, bölgedeki İslâmî alt yapıdan ve özellikle gençler arasında daha sık rastlanan "millî ve dinî kayıtsızlık" (tarafsızlık)tan faydalanmaya çalışarak; "dünya vatandaşlığı", "farklılıkta birlik", "global etik" "... gibi, sözkonusu "kayıtsız" insanlara cazip gelebilecek prensiplerini kitap, dergi ve broşürlerle (İngilizce, Rusça) yaymaktadırlar. Kazan'da bir Bahai merkezi kuran ve faaliyetlerini buradan yürüten Bahailer, inançları gereği, farklı dinî, ahlâkî ve kültürel özellikleri ve millî benlikleri ortadan kaldırmayı amaçlamaktadırlar. Onların sahip olduğu "kozmpolit" anlayış, muhtemelen, İdil-Ural bölgesindeki "kayıtsız" insanları etkileyebilecektir. Ancak bu etkinin ne kadar olduğu ayrı bir araştırma konusudur.

(41) Dinî Akademi, İlminski, Efim Malov ve Timofiyef'in misyonerlik faaliyetleri ile ilgili fazla bilgi için bkz. Kreindler, I. Tenz, Educational Policies Toward the Eastern Nationalities in Tsarist Russia: A Study of İlminski's System, Kolombiya Üniv. basılmamış doktora tezi, 1969; Geraci, Robert Paul, Window on the East: Ethnography, Orthodoxy and Russian Nationality in Kazan 1870-1914, Kaliforniya Üniv. basılmamış doktora tezi, Berkeley, 1995 ve Zenkovsky S.A., Pan-Turkizm ad İslam in Russia, Harward 1960, s. 28-30.

(42) Zenkovsky, a.g.e., s.29.

(43) Kreindler, İsabellle, a.g. tez, s.199.

Kazan bölgesindeki Doğu dinlerine ait misyonerlik hareketleri de yoğun bir şekilde devam etmekte ve günden güne artmaktadır. Kendi dinlerine ait bütün eserleri Rusça'ya çeviren ve bunları sokaklarda, kitapçılar önünde satmaya çalışan Hint ve Çin dinlerinden misyonerler, bilebildiğimiz kadarıyla, henüz ücretsiz kitap ve broşür dağıtmadıklarından veya çeşitli faaliyetler düzenlemediklerinden çok fazla dikkat çekmemektedir. Bunun onların etki alanını sınırladığı veya daralttığı söylenebilir. Çünkü bölgenin maddî imkânsızlıkları ve halkın gelir seviyesinin pek yüksek olmaması, her ne kadar halk manevî yönden aç olsa da, ücretli veya yüksek ücretli kitaplara, broşürlere vb. halkın yönelimini olumsuz yönde etkilemektedir. Bunu çok iyi bilen Hıristiyan ve Bahai misyonerler kitap ve broşürleri ücretsiz olarak dağıtmaktadırlar. Ayrıca Doğu dinlerine ait misyonerlik faaliyetlerinde Tatarcaya neredeyse hiç yer verilmemesi onların etkisinin yeterli olmayışının bir başka sebebidir.

Bölgede (Kazan'da) en yoğun faaliyet gösteren Hıristiyan misyonerleri ise çoğunlukla ortodoks misyonerlerdir. Bunlar, bölgede daha önceki yüzyıllarda Hıristiyanlaşmış Kreşin (Hıristiyan) Tatarlardan da istifade ederek, Tatarca ve Rusça broşürler vasıtasıyla faaliyetlerini yürütmektedirler. Ayrıca İstanbul'dan yayın yaptığını bildiren "Barış radyosu" da, özellikle akşamları, halka Türkçe olarak Hıristiyanlık propogandası yapmaktadır. Kazan'da dağıtılan broşürlerin hazırlandığı yerler ise başta Kazan olmak üzere Litvanya, Almanya gibi ülkelerdir.⁽⁴⁴⁾ Ancak dışarıda hazırlanan bu broşürler üzerine sonradan basılan mühürlerle Kazan'daki çeşitli kiliselerin adresleri verilerek yazışma adresleri belirtilmektedir. Bu kiliselerden başlıcaları; Kazan'daki "Hrista Kilisesi" ve "İnanç Yolu Kilisesi (Put Veri)'dir.

Başta Hıristiyan misyonerlerin faaliyetlerinin olmak üzere diğer bütün misyonerlik faaliyetlerinin karşısında müslümanların kurduğu çeşitli örgütler de vardır. Bunların halka İslâmı anlatmadaki faaliyetleri de, bu misyonerler ve mevcut dinlerle ilgili bilgilendirme faaliyetleri de oldukça zayıf ve maddî açıdan yetersizdir. Ancak yine de olumlu yönde gelişmeler olmakta ve halk müslümanlığının bilincine yavaş yavaş varmaktadır. Bu konuda yapılabilecek en iyi faaliyetlerden birisi yayım faaliyetlerine ağırlık verip, misyoner faaliyetleri hakkında halkı şuurlandırmaktır. Bu konuda özellikle Türk Tatar halkının yüzyıllar süren tarihi geçmişi gözler önüne serilebilir. Çünkü 1552'den beri Kazan bölgesinde yapılan Hıristiyanlaştırma ve ruslaştırma faaliyetleri detaylı olarak bilinirse halkı şuurlandırmak daha kolaydır.

(44) Bkz. "Min Sina Manı Eytirge Tiyiş (Benim Bunu Sana Söylemem Gerek) broşürü. Bu broşür Tatarca olup Litvanya'da hazırlanmıştır; "Gora Priobrajeniya" (Değişen Dağ-Rusça broşür), bu broşür Almanya'da hazırlanmıştır; "Sizin Gomirigiz Şulay idi" (Sizin ömrünüz Böyle idi-Tatarca, Kazan).